

ÚJABB IRÁNYOK A KÉTSZINTŰ KONCEPTUÁLIS SZEMANTIKÁBAN A FŐNÉVI POLISZÉMIA SZEMPONTJÁBÓL

SZILÁRD BALÁZS

Bevezetés

Kiefer Ferenc *A jelentéskutatás újabb irányzatai* című cikkében a szószemantika három, akkor újnak számító irányzatát említette meg: a) az Eleanor Rosch nevéhez kötődő prototípuszemantikát; b) a Manfred Bierwischhez kapcsolódó kétszintű konceptuális szemantikát és c) a Ronald Langacker-féle kognitív szemantikát. Mindhárom irányzat korlátozott jelentőséget tulajdonít a szemantikai jegyeken alapuló elemzésnek, erős pszichológiai alapra épít, és elfogadja, hogy a mindennapi ismeretek nélkül nem írható le a nyelvi jelentés (1989: 270–1).

A három említett irányzat a kognitív nyelvészet körébe sorolható, amely a nyelvet az emberi megismerő tevékenységek szempontjából vizsgálja. A kognitív szemantikában a mentális reprezentációk önálló síkon helyezkednek el, és a természetes nyelvi kifejezések ebből a tartományból (azaz nem a külső világból) kerülnek ki. Ebből következik, hogy „az igazság és hamisság fogalmai nem a nyelv és a külső valóság között közvetítenek, hanem a mentális reprezentációk és a külső valóság között” (Varasdi 2002: 257). A kognitivizmus két nagy ágra oszlik: a) a moduláris kognitivizmus a nyelvi rendszert önálló és önmagában is összetett modulnak tekinti (megtartva a szintaxis autonómiáját is), valamint nem veti el a formális módszereket; b) a holista kognitivizmus szerint pedig a különböző kognitív képességeket ugyanazok az általános szabályszerűségek irányítják (Kiefer 2000: 35–6).

A konceptuális szemantika a moduláris kognitivizmus követőjeként szintén megtartja a szintaxis autonómiáját, nem veti el a formális módszereket és beemeli a világtudást a nyelvészeti vizsgálatokba, bár ez utóbbit nem egységes módon teszi meg (Kiefer 2000: 86). Ray Jackendoff konceptuális szemantikájában egyetlen szinten tárolódik a nyelvi és nem nyelvi tudás a szavak jelentésreprezentációiban. A jelen cikk témáját adó kétszintű konceptuális szemantika ezzel szemben két külön szintet használ a jelentésleírásban: a szemantikai szintet és a fogalmi (konceptuális) szintet.

E cikk célja, hogy áttekintést adjon a kétszintű konceptuális szemantika újabb irányairól, elsősorban a főnévi poliszémia szemszögéből. Először röviden bemutatom az elmélet klasszikus, bierwisch-i változatát, majd pedig a továbbfejlesztési kísérleteket tárgyalom két probléma köré csoportosítva. Az első probléma az, hogy – a klasszikus kétszintű szemantika feltevésével ellentétben – sok szónál nem vezethető le az összes nem metaforikus jelentés egyetlen alulspecifikált lexikai reprezentációból. Vannak szójelentések, amelyek az adott szó már specifikált jelentéseiből vezethetők le metonimikus levezetések révén. Ehhez kapcsolódik a második probléma: a nem metaforikus jelentések közt előforduló „levezetettségi” viszonyok szabályok segítségével történő leírása. A második kérdéskörrel részletesebben foglalkozom, mert ennek tárgyalásakor

ismertetek egy, a magyar nyelvű szakirodalomban eddig be nem mutatott elméletet, amely Johannes Dölling nevéhez köthető.

1. A kétszintű konceptuális szemantika klasszikus (bierwisch) változata

A magyar nyelvű szakirodalomban már részletesen foglalkoztak az elmélet klasszikus változatával (vö. Bibok 1994: 45–52; Kiefer 2000: 129–38; Pethő 1998: 171–5), ezért nekem elegendő röviden vázolni a bierwisch elmélet alapjait.

Manfred Bierwisch (1983) szerint a nyelvi struktúrák interpretációja két lépésben megy végbe: a) a grammatika részét képező szemantikai rendszer a mondat alulspecifikált logikai formáját számítja ki az azt alkotó szavak ún. szemantikai reprezentációjából; (b) ezt a fogalmi (konceptuális) rendszert – nem a nyelvi rendszerhez tartozó szabályok segítségével – a kontextus alapján kitölti, illetve módosítja, előállítva ezzel a mondatot alkotó szavak fogalmi reprezentációit. Bierwisch megkülönbözteti az ún. neutrális kontextusokban előhívódó szó szerinti (nem metaforikus) jelentéseket a nem neutrális kontextusokban megjelenő metaforikus jelentésektől, és csak az előbbiekkal foglalkozik.

Három eszközünk van az alulspecifikált szemantikai forma konkretizálására, azaz a szó szerinti jelentések levezetésére: a konceptuális szelekció, a konceptuális eltolódás és a konceptuális differenciálódás.

A konceptuális szelekció¹ a többjelentésű szavak megfelelőnek tűnő jelentéseit választja ki a velük egy mondatban előforduló többi szó jelentésének figyelembevételével.

A konceptuális differenciálódás elsősorban igék és határozószók leírásában használható. Átala nem vezetünk be konjunkcióval egy teljesen új komponenset – mint az alább bemutatandó konceptuális eltolódás esetén –, hanem egy egzisztenciálisan kvantifikált változót, azaz paramétert töltünk ki a szó szemantikai reprezentációjában. Így például bizonyos események konkrét megvalósulási módját a következő séma segítségével ragadhatjuk meg:

(1) OKOZZA X W → ∃Z [TESZI X Z ÉS OKOZZA Z W]

A Z változóval azt az eseményt jelöljük, amelynek megtörténte idézte elő a másikat, W eseményt. Például a *Péter felébresztette Évát* mondat által leírt szituációban nem maga Péter, hanem Péter egy cselekedete idézte elő Éva felébresztését (esetleg az, hogy Péter teljes erővel megrázta Évát).

A jelen dolgozat szempontjából igazán fontos bierwisch eszköz, a konceptuális eltolódás, főnevek esetén működik. Ez az eljárás bevezet egy – a szemantikai reprezentációhoz képest – teljesen új elemet oly módon, hogy általa eltoljuk a szemantikai reprezentációt a specifikált jelentések eléréséhez a lexikai egységgel összekapcsolható fogalmak egyikének vagy másikának az érvényességi körébe. Technikailag ez konjunkcióval oldható meg. A (2a)-ból így lesz például (2b) az ÉPÜLET X komponens hozzáadásával:

¹ A konceptuális szelekció terminust Pethő Gergelytől (1998), a konceptuális eltolódás és a konceptuális differenciálódás kifejezéseket pedig Kiefer Ferencről (2000) vettem át.

(2) *iskola* 'épület', 'intézmény', 'emberek csoportja' stb.

(a) λX [CÉL X W] | W = OKTATÁSI ÉS TANULÁSI FOLYAMATOK

(b) λX [ÉPÜLET X ÉS CÉL X W] | W = OKTATÁSI ÉS TANULÁSI FOLYAMATOK

A (2b) egy kontextus hatására pontosított szójelentés, de az X továbbra is lambda-absztrahált szabad változó marad. Az X kiiktatásához be kellene helyettesítenünk például egy konkrét iskolaépületet a formulába (l. *A szegedi Ságvári Endre Gimnázium mellett parkoltunk*).

A konceptuális eltolódás eltér a metonimikus jelentéseltolódástól: a konceptuális eltolódás esetén a szóval már előzetesen összekapcsolt ún. fogalomcsaládban jelzett fogalmak egyike alá toljuk el a szemantikai reprezentációt és ezáltal a szójelentést. Vegyük például a *könyv* szót: a vele összekapcsolt fogalomcsaládban helyet kapnak a 'fizikai objektum', az 'információszerkezet', a 'műfaj' stb. fogalmak. (Bierwisch szerint a *könyv* szóéhoz hasonló fogalomcsaláddal rendelkeznek például a *regény*, a *novella* és a *levél* szavak is.)

A konceptuális eltolódással szemben a metonimikus jelentéseltolódás esetén olyan fogalmak alá történik a szemantikai reprezentáció eltolása, melyeket előzetesen nem soroltunk fel az adott szó fogalomcsaládjában. A metonimikus eltolódás a konceptuális eltolódás után következik a jelentéslevezetésben: ez azt jelenti, hogy míg a konceptuális eltolódás egy alulspecifikált szemantikai reprezentációból hoz létre egy specifikált fogalmi reprezentációt, addig a metonimikus eltolódás egy már specifikált fogalmi reprezentációból (szójelentésből) kiindulva hoz létre egy másik specifikált fogalmi reprezentációt. Azok a szerzők – Bibok Károly, Johannes Dölling, Kiefer Ferenc, Pethő Gergely –, akiknek a kétszintű konceptuális szemantikát továbbgondoló, illetve módosító elméleteit felhasználtam a jelen cikk megírásához, mind használják a metonimikus eltolódás eszközét is (a konceptuális eltolódás mellett). (Arra viszont már előre utalok, hogy az egyes szerzők között eltérések lehetnek abban, hogy egy-egy példaszó esetén mely jelentéseket vezetik le – konceptuális eltolódás révén – egy lépésben, illetve – konceptuális és metonimikus eltolódások együttes alkalmazásával – két lépésben a szemantikai reprezentációból.)

2. A szó szerinti jelentések levezetésének többlépcsőssé tétele

A kétszintű konceptuális szemantika eredeti változatával kapcsolatban felmerülő két hiányosság közül az első – amint arra a bevezetésben már utaltam – az, hogy a bierwisch-i elmélet szerint a szemantikai reprezentáció egy lépésben konkretizálódik a konceptuális rendszerben. Esetenként azonban egy szónak nem minden szó szerinti jelentése vezethető le egy közös alulspecifikált reprezentációból, hanem bizonyos jelentések kiszámítása már egy másik szó szerinti jelentésről indul. Ilyenkor többlépcsős levezetést kapunk.

A nem metaforikus jelentések levezetésének többlépcsőssé tételét Bibok Károly (2003) a következőképpen képzei el. Feltételezi, hogy például az *iskola* főnév szó szerinti jelentései rendezettek: vannak az alulspecifikált jelentésből közvetlenül és közvetve levezethető jelentések. Bibok Károly az *iskola* szónál csak az 'épület' és az 'intézmény' olvasatot vezeti le az alulspecifikált jelentésből, és a többi (nem elsődleges) szó szerinti jelentés előállítására megtartja a metonimikus levezetés eszközét.

Például az 'emberek csoportja' olvasatot az 'intézmény'-hez és/vagy az 'épület'-hez hozzákapcsolva kapjuk meg, ezenkívül az 'emberek csoportja' jelentéshez kapcsolódik egy további olvasat: a 'tevékenység' (pl. *unja az iskolát*).

Pethő Gergely (1998: 186–196) bevezet egy új eszközt: a konceptuális fókuszálást, és ennek alkalmazása közben mutat rá az elmélet többlépcsősé tételének szükségességére. – Az új eljárás nem vezet be új összetevőt, hanem egy már eleve létező komponens fókuszálódásával hoz létre új olvasatot olyan szemantikai reprezentációkban, amelyekben több szabad változó is van. A konceptuális fókuszálás során egy kivétellel az összes szabad változót egzisztenciálisan lekötjük, és a fennmaradó egyetlen változón lambda-absztrakciót alkalmazunk.² A következő példa illusztrálja mindezt: az *ajtó* kifejezheti az ajtónyílást (x) és az ajtót mint fizikai tárgyat (akadályt – z), viszont nem utalhat az ajtó mögötti térre (tartály – y). A szemantikai reprezentációban szükség van a NYÍLÁS, TARTÁLY és AKADÁLY komponensekre, mert azok nélkül "elfogy-na a reprezentáció". (Az y változó előzetes lekötése arra utal, hogy a 'tartály' olvasatot előre kizárjuk.)

(3) $\lambda x \exists y \lambda z$ [NYÍLÁS (x , y) & TARTÁLY (y) & AKADÁLY (z) & KEMÉNY_HATÁROLÓI_VANNAK (y) & FUNK (z , ÁTJÁRHATATLANNÁ_TESZ (z , x))]

A (3)-as reprezentációból konceptuális fókuszalódással vezetjük le például a 'nyílás' jelentést. Ennek során egzisztenciálisan lekötjük az AKADÁLY-komponenst.

(4) $\lambda x \exists y \exists z$ [NYÍLÁS (x , y) & TARTÁLY (y) & AKADÁLY (z) & KEMÉNY_HATÁROLÓI_VANNAK (y) & FUNK (z , ÁTJÁRHATATLANNÁ_TESZ (z , x))]

Mint már volt szó róla, az *ajtó* szó a legtöbb kontextusban nem jelenthet 'tartály'-t, de speciális kontextus hatására kialakulhat ez az olvasat is: *János ott áll az ajtóban* (Pethő 1998: 192). (Ez a 'tartály'-olvasat nem azonosítható a (3)-as reprezentációban jelzett TARTÁLY-komponenssel – vagyis azzal a zárt térrel, amelynek az adott ajtó a nyílása –, hanem maga az ajtó és szűkebb környezete értelmeződik át 'tartály'-ként.) Ez az olvasat a NYÍLÁS komponensből vezethető le metonímia révén. Így lesz a levezetés Pethő elemzésében többlépcsős: az alapreprezentációból konceptuális fókuszalással kiválasztódik a 'nyílás' olvasat (l. (4)), majd ebből konceptuális eltolódással³ vezethető le a 'tartály' jelentés (l. (5)).

Ez utóbbi lépésben hozzáadjuk a TARTÁLY (x) komponenst az x összetevő jellemzéséhez. (Vagyis a NYÍLÁS (x)-et újraértelmezzük TARTÁLY (x)-ként.)

² Pethő (1998: 193) szerint „a konceptuális fókuszálás technikájában eltér a konceptuális eltolástól [azaz eltolódástól], eredményében viszont nem: egy aluldeterminált szemantikai reprezentációt rendel hozzá egy fogalomhoz.”

³ Pethő (1998: 194) kiemeli, hogy ez esetben a konceptuális eltolódás eszközét nem a szemantikai reprezentációra, hanem már egy (specifikált) fogalmi reprezentációra alkalmazzuk. Mivel itt egy már specifikált jelentésből ('nyílás') kiindulva történik egy másik specifikált jelentés ('tartály') levezetése, ezért valószínűleg metonimikus kiterjesztéssel van dolgunk.

(5) $\lambda x \exists y \exists z$ [TARTÁLY (x) & NYÍLÁS (x, y) & TARTÁLY (y) & AKADÁLY (z) & KEMÉNY_HATÁROLÓI_VANNAK (y) & FUNK (z, ÁTJÁRHATATLANNÁ_TESZ (z, x))]

Kiefer Ferenc (2000: 133–8) is többlépcsőssé fejlesztette Bierwisch modelljét. Szerinte a konceptuális eltolódás ún. szabályos poliszémia esetén működik, azaz olyan esetekben, amikor az adott nyelv legalább két poliszém szavánál megfigyelhető ugyanaz a jelentéspár. Például az *iskola* és az *opera* is jelent 'intézmény'-t és 'épület'-et is. (Fontos, hogy jelentéspárokról, és nem pedig két szó összes lehetséges jelentésének párba állításáról van szó.)

Az olvasatok egy ún. kiinduló jelentés metonimikus kiterjesztéseivel jönnek létre. Kiefer (2000: 138) szerint – szemben Bierwischsel – „főnév esetében ... a kiinduló jelentés mindig egyike a felszínen is megjelenő jelentéseknek”, azaz már ez is egy specifikált jelentés. A jelentéskiterjesztés során konceptuális sémákat hívunk elő, amelyek nem logikai implikációk, hanem ún. mindennapi következtetések. Ilyen például az, hogy *Ha x intézmény, akkor x-ben emberek tevékenykednek*. A metonimikus kiterjesztés során a sémában következményként szereplő tulajdonságot tulajdonítjuk az előzményként szereplő entitásnak ('intézmény' → 'emberek').⁴ Azt, hogy egy már specifikált kiinduló jelentésből ('intézmény') történjen az összes többi specifikált jelentés levezetése, például Bibok Károly (l. *iskola* szó fentebb) és Pethő Gergely (l. *ajtó* szó fentebb) nem fogadja el.

A többlépcsős levezetés egy olyan megoldását képviseli Johannes Dölling, amely már az egyszeri metonimikus kiterjesztések mellett metonímialáncokat is használ. Egyik újabb tanulmányában (2000: 32) a szerző maga is használja az *interpretáció többlépcsős modellje* kifejezést, valamint a metonímialánc fogalmát. Ez utóbbira példa (kicsit átfogalmazva) *A bárány kérte a számlát* mondat (i. m. 40–2):

(6) $\lambda x \exists y \exists z \exists v$ [SZEMÉLY (x) & [FELHASZNÁLÓ (y)(x) & ÉTEL (y) & [KÉSZÜLT (z)(y) & HÚS (z) & [ANYAGA (v)(z) & BÁRÁNY (v)]]]]]

Azaz: van olyan *v* bárány, hogy annak *z* húsából készült *y* ételt *x* személy fogyasztotta el, és jelen kontextusban – a három lépésből álló metonímialánc eredményeképpen – a *bárány* szó az emberre vonatkozik. Elvileg a metonímialánc bármely állomásán álló entitást (l. a példában *x*, *y*, *v*, *z*) megnevezheti az adott szó. A metonímialáncot Dölling elméletében is megelőzi egy olyan lépés, ahol szótárban jelzett többértelműségek (poliszémia) feloldása történik. (Részletesen l. alább.)

3. A nem metaforikus jelentések közti „levezetettségi” viszonyok szabályok segítségével történő leírása

3.1. A szabályos poliszémia – azaz a bizonyos jelentéspárok közt több szóra kiterjedően megfigyelhető „visszatérő” minták jelensége – elvezet a metonimikus kiterjesztés kérdésköréhez (vö. Kiefer 2000: 135). A szabályos poliszémia főbb

⁴ Bibok Károly (1994: 84–94) szerint a konceptuális sémákat blokkolja, ha egy szó valamelyik potenciális olvasata más szó formájában már lexikalizálódott. Például a *templom* nem jelent 'intézmény'-t, mert ezt a jelentést a mai magyar nyelvben az *egyház* szó hordozza.

típusainak vizsgálatához ezért a metonímia típusainak megismerésén át vezet az út. Dirk Geeraerts és Stefan Grondaelers (2002: 307), illetve Pethő Gergely (előkészületben: 38–42) alapján a (7)-es számmal jelölt lista adható a termékeny főnévi metonímia-típusokról. A kétféle nyíl (\Rightarrow / \Leftrightarrow) azt jelzi, hogy jellemzően csak egy vagy pedig mindkét irányban hathat-e az adott metonímia-típus.⁵

- (7) (a) fajta \Leftrightarrow példány (pl. *oroszlán*),
 (b) anyag \Rightarrow belőle készült fizikai tárgy (pl. *aranyak* – 'aranypénzek'),
 (c) anyag \Rightarrow az anyag valamekkora adagja (pl. *két kávé* – 'két csésze kávé'),⁶
 (d) tárgy \Rightarrow ennek anyaga (*két kiló pulyka*),
 (e) tartály \Rightarrow tartalma (pl. *Megittam az egész poharat.*),
 (f) intézmény \Rightarrow azt alkotó személyek (pl. *kormány*; *Sopron városa*),
 (g) térbeli hely \Rightarrow intézmény, ami ott van (pl. *Hága így döntött* – 'a Hágai Bíróság'),
 (h) épület \Leftrightarrow intézmény, ami benne van (pl. *iskola*),
 (i) tulajdonság \Rightarrow azt hordozó entitás (pl. *felség*),
 (j) rész \Leftrightarrow egész (pl. *szorgos kezek* – 'emberek').

A metonímia eseteinek osztályozása felveti az igényt, hogy a fenti metonímia-típusokban szereplő ontológiai kategóriákat egy összefüggő rendszerben helyezzük el, ahol általános elvek szabályozzák a kategóriaváltás eseteit. Ezt kísérelte meg Johannes Dölling (1992, 1993, 1994).

3.2. Dölling (1992: 65–8) saját elméletét a kontextusérzékeny kompozicionalitás felé tett lépésként értékeli. Feltételezi, hogy

- (a) a szemantikai rendszer tartalmazza a nyelvi kifejezéseknek a hétköznapi tudásból ismert ontológiai kategóriák szerinti felosztását;
 (b) ez a kategória-felosztás – amely a nyelvi kifejezéseknek logikai típusok szerinti felosztásával párhuzamosan létezik – hat a szemantikai kompozícióra, és
 (c) az inkompatibilis kategóriájú összetételi tagok közti ún. kategóriakikényszerítés (*sort coercion*) helye a szemantikai (és nem a fogalmi) rendszer.

A szemantikai rendszer ebben az elméletben két alszintből áll: van egy kompozicionális és egy következtetéseket tartalmazó szint. A jelentéslevezetésnek egy ilyen komplex szemantikai rendszerbe való helyezése eltér a klasszikus Bierwisch-i modelltől: Bierwischnél ugyanis a szemantikai szint nem összetett, illetve van egy külön konceptuális szint is.

Dölling a főnévi polisziémia leírásakor az ontológiai kategóriák egyfajta hierarchikus rendszeréből indul ki. Nem a világ „valódi” alkotórészeit akarja leírni, hanem a

⁵ Pethő (előkészületben: 38) említ egy olyan termékeny főnévi polisziémia-típust is, amely nem metonimikus kiterjesztésen alapul: dolog / személy stb. – ennek ábrázolása (pl. *festmény*). Jelen cikkben azonban eltekintek a nem metonimikus konceptuális sémáktól, és a metonimikus konceptuális sémák egy jelentős részétől is.

⁶ Löbel (2002: 593) a (7a) metonímia-típust Univerzális Fajtacsínálónak (*Universal Sorter*), a (7b-c)-t Univerzális Csomagolóknak (*Universal Packer*), illetve a (7d)-t Univerzális Darálóknak (*Universal Grinder*) nevezi.

„hétköznapi érzékelés” szerinti világot. Kant nyomán feltételezi, hogy a világról a „hétköznapi gondolkodással” alkotott ontológiát egy, az ember genetikai örökségét képező kategóriai keretrendszer határozza meg (Dölling 1993: 134–7). A kategóriák alapvetően egyeznek a fentebbi (7a–j) metonimiatípusokban szereplő ontológiai kategóriákkal (fajta, példány, anyag, fizikai tárgy, személy, intézmény), ugyanakkor esetenként túl is mutatnak azokon (pl. csoport, felépítmény). A továbbiakban nagybetűvel kezdem az ontológiai kategóriákra utaló kifejezéseket.

A diskurzusuniverzum (U – Entitások tartománya) két részből áll: az Objektumpéldányok tartományából (O), illetve az Objektumfajták (OF) tartományából. Az Objektumok lehetnek Fizikai objektumok (FO) és Társadalmi objektumok (TO). A Fizikai objektumok tartományának része az Összeg (Ö) és az Anyag (A). Az Összeg lehet Tárgy (T) vagy Felépítmény (F). Végül a SZemélyek tartománya (SZ) a Tárgy kategória alá tartozik. A Társadalmi objektum lehet Intézmény (I) vagy Csoport (CS). Minden kategória példányainak van 'fajta' megfelelője, ezért nem kell külön strukturálni a fajták tartományát. A Fajták jelölése: bármely kategória kezdőbetűje után egy nagy F betűt írunk (pl. SZemélyfajta – SZF). A kategóriákat így összegezzük Dölling (1994: 61) alapján:

(8)

U (diskurzusuniverzum – entitások)						OF (Objektumfajta) (FOF, TOF, ÖF stb.)
O (Objektumpéldány)					TO (Társadalmi objektumok)	
FO (Fizikai objektumok)			A (Anyag)	CS (Csoport)		
Ö (Összeg)		F (Felépítmény)				
T (Tárgy)						
SZ (Személy)	egyéb Tárgyak					

A hierarchikus viszonyok mellett egyéb kapcsolatokat is feltételez Dölling a kategóriák között. Például ALKOTJA-reláció van az Anyag–Tárgy (pl. *arany* – *gyűrű*), SZemély–Csoport (pl. *miniszter* – *kormány*), Tárgy–Felépítmény (pl. *könyv* – *kupac*) párok tagjai között; PÉLDÁNYA-reláció az Objektumpéldány–Objektumfajta között; valamint ASSZOCIÁLVA VAN-reláció a SZemély–Intézmény között (pl. *diákok* – *iskola*).

A kategóriák közti hierarchikus és egyéb kapcsolatokat mind metonimikus kiterjesztéseknek tekinti Dölling, elismerve, hogy elméletében jócskán kiterjeszti a metonímia fogalmát, beleértve a Típus – Példány, a CS csoport – (egyes) SZemélyek többese, illetve a Felépítmény – (egyes) Tárgyak többese jelentéskapcsolatokat is (1992: 65). Az utóbbi két kategóriaváltás szempontjából fontos, hogy minden kategóriában képezhető az individuumokból többes számú Entitás, ún. pluralitás (l. „Tárgyak többese”).

Dölling (1992: 70) elméletében axiómák formájában vannak rögzítve az említett ontológiai kategóriák közti viszonyok:

(9)

(a) $(\forall xy) [x \text{ PÉLDÁNYA } y\text{-nak} \rightarrow O(x) \& OF(y)]$
'ha x y példánya, akkor x Objektumpéldány, y Objektumfajta'(b) $(\forall xy) [(x \Rightarrow_T y) \rightarrow (A(x) \& T(y))]$
'ha x tárgyként alkotja y -t, akkor x Anyag, y Tárgy'(c) $(\forall xy) [x \text{ ASSZOCIÁLVA VAN } y\text{-nal} \rightarrow SZ(x) \& I(y)]$
'ha x asszociálva van y -nal, akkor x SZemély, y Intézmény'

Az axiómák mellett az ontológiai kategóriáknak vannak egyéb hipotetikus tulajdonságai is. Például a (10) kifejezi, hogy ha x Intézmény kategóriájú, akkor lehet, hogy van olyan y Tárgy ('épület'), amely x -et tartalmazza.

(10) $(\forall x) [I(x) \rightarrow \diamond(\exists y) [T(y) \& x\text{-et TARTALMAZZA } y]]$

Dölling (1992: 61–2) megkülönbözteti a lexikai poliszémiát a metonimikus kiterjesztéstől (vö. Pethő előkészületben: 45). A lexikai poliszémia esetén a szó kontextusba helyezés nélkül is több ontológiai kategóriához tartozik, azaz kategóriák uniójához (jelölése: \cup). Például az *iskola* kategóriája [Intézmény \cup Tárgy], ahol a Tárgy kategóriához kapcsolódó olvasat 'épület'-et jelent. A metonimikus kiterjesztésnél viszont a szó alapesetben csak egy tartomány tagja (pl. *bárány* – Tárgy). Az elmélet számol azzal az esettel is, hogy egy lexikai poliszém szó egyik vagy másik, lexikailag jelzett jelentéséhez is hozzákapcsolódhatnak metonimikusan levezetett másodlagos jelentések (l. alább, (19)-es példa).

Dölling a főnevek jobb alsó indexében megjelöli az adott szó alapvető ontológiai kategóriáját. Például: *csésze*_{TF} (Tárgyfajta), *csapat*_{CSF} (CSoportfajta), *iskola*_{IF \cup TF} (Intézményfajta és Tárgyfajta), *ember*_{SZF} (SZemélyfajta), *arany*_{AF} (Anyagfajta), *rakás*_{FF} (Felépitményfajta).

Ugyanakkor a predikátumokon jelölve vannak szelekciós megkötések: ezeket ún. korlátozott változókkal fejezzük ki. A korlátozott változó azt jelenti, hogy korlátozzuk a változóhoz rendelhető értékek halmazát. Feltéve, hogy 'α' egy 'a' típusú változó és 'Φ' egy <a, t> típusú predikátum, az 'α: Φα' egy korlátozott 'a' típusú változó. Így például a *kihal*-predikátum argumentuma csak Fajta kategóriájú lehet, Példány nem ($(\lambda x: OFx)$ [KIHAL x]); míg a *vörös haja van* argumentumként csak SZemélypéldányt fogad el ($(\lambda x: SZx)$ [VÖRÖS_HAJA_VAN x]) (Dölling 1992: 72).

Az ontológiai kategória-váltást irányító szabályok nem Bierwisch eszköztára emlékeztetnek, hanem a Dölling (1992: 73) által közvetlen előzményként említett Godehard Link módszereire.

3.3. A döllingi elmélet eszköztára Godehard Linktől (1983) az alábbiakat veszi át (a zárójelben először Dölling, majd Link jelölését adom meg): plurális prediká-

⁷ $A \Rightarrow_T$ TÁRGYKÉNT ALKOTJA-reláció analógiájára van \Rightarrow_{CS} CSOPORTKÉNT ALKOTJA-reláció a Személy – CSoport és \Rightarrow_F FELÉPÍTMÉNYKÉNT ALKOTJA-reláció a Tárgy – Felépitmény kategóriapárok tagjai közti viszony leírására.

tum ($\wedge P / *P$), szinguláris (egyes számú) predikátum ($\circ P / P$); ALKOTJA-reláció (\Rightarrow_T , \Rightarrow_{CS} , $\Rightarrow_F / \triangleright$), ATOMI RÉSZRE-reláció ($\wedge^T \sqsubset / \Pi$); összegképzés művelete ($\sqcup / +$ és \oplus ⁸). Link elméletéből csak a Dölling szempontjából releváns részeket mutatom be, és ha egy eszköz mindkét szerzőnél megtalálható, akkor Dölling jelölését fogom használni.

Link szerint (1983: 128–33) a köznevek az igei predikátumokhoz hasonlóan valamilyen entitáshalmazt denotálnak. Továbbá az anyagnevek és a többes számú megszámlálható főnevek analóg módon írhatók le: nem atomos, illetve atomos félhálóval. A félháló egy algebrai struktúra: egy olyan halmaz, amelyen egy asszociatív, kommutatív és idempotens műveletet értelmezünk. Ez a művelet jelen esetben az összegképzés művelete: a félhálóban szereplő halmaz bármely két elemének képezhető az összege. De míg a többes számú megszámlálható főnév halmazának (*gyerekek*) vannak minimális elemei (atomjai), addig az anyagnév halmazának (*víz*) nincsenek.

(11) (a) A víz összegyűlik a medencében.⁹

'a víz' = $VÍZ\ x \ \& \ \forall y (VÍZ\ y \rightarrow y \ \top \ x)$

(b) A gyerekek összegyűltek a tanár körül.

'a gyerekek' = $\wedge GYEREK\ x \ \& \ \forall y (GYEREK\ y \rightarrow y \ \wedge^T \sqsubset \ x)$

(c) A gyerekek összegyűltek a tanáraik körül.

'a gyerekek' = $\oplus GYEREK\ x \ \& \ \forall y (\wedge GYEREK\ y \rightarrow y \ \wedge^T \sqsubset \ x)$

A (11a)-beli *a víz* jelentése egy *x* entitás, amelyre igaz, hogy víz, és minden egyéb *y*-ra, ha *y* is víz, akkor *y* *x*-nek anyagi értelemben vett része (\top). (Az ANYAGI RÉSZRE-reláció hiányzik Döllingnél, de részben kiváltja a TÁRGYKÉNT ALKOTJA-reláció – l. fentebb.) A (11b)-beli '*a gyerekek*' jelentése egy plurális (több individuumból álló) *x*, amelyre igaz, hogy gyerek, és minden *y*-ra, ha *y* is gyerek, akkor *y* *x*-nek individuális, azaz atomi része. (Tehát az '*a víz*' és az '*a gyerekek*' kifejezések leírásában a fő különbség az, hogy '*a víz*' esetén ANYAGI RÉSZRE-relációt látunk, '*a gyerekek*'-nél viszont ATOMI RÉSZRE-relációt.) A (11c)-beli '*a gyerekek*' jelentése pedig egy összegekből álló halmaz ($\oplus x$), amelyre igaz, hogy *gyerekek*, és minden *y*-ra, ha *y*-ra is igaz, hogy *gyerekek*, akkor *y* plurális gyerek és *y* *x* atomi része. Azaz ez esetben a halmaznak vannak minimális elemei, de ezek a minimális elemek is halmazok. Vagyis a (11b) egyetlen csoportot képez, a (11c) pedig több csoportot. Ez összhangban van azzal, hogy a különböző tanárok körül különböző csoportosulások alakulhatnak ki.

A két főnévtípus (megszámlálható főnév, anyagnév) „átválthat” egymás típusába. A többesjellel ellátott anyagnév (*aranyak*) elvileg három dologra utalhat: a) az anyag fajtáira (l. 'amerikai arany', 'dél-afrikai arany'), b) az anyagból készült tárgyakra

⁸ Linknél – szemben Döllinggel – az összegképzés műveletének két fajtája is van: anyagi összegek (\top), illetve individuumszegek (\oplus) képzése. Ezeket kiváltja Döllingnél a háromféle ALKOTJA-reláció (\Rightarrow_T , \Rightarrow_{CS} , $\Rightarrow_F / \triangleright$).

⁹ A következő példák többsége Linktől származik, de a (12)-t átfogalmaztam, ill. a (14a)-t Döllingtől (1992: 76) vettem át, de szintén átfogalmaztam.

vagy c) az anyag bizonyos adagjaira (az utóbbi két olvasat a fentebb a (7b–c) metonímia típusokban leírt Univerzális Csomagoló esete).

(12) Az aranyak selyempapírba vannak csomagolva.

ARANY x & $x \Rightarrow_{\tau} y$ & \wedge TÁRGY y & SELYEMPAPÍRBAN_VAN y

A (12) kifejezi, hogy y plurális, több darab tárgy, és y -t arany (x) alkotja (\Rightarrow_{τ}).

Az anyagnév megszámlálható főnévvé alakulásának ellentette, ha egy megszámlálható főnév nyer anyagnévi olvasatot. Ennek módja, hogy a megszámlálható főnév speciális kontextusban névelő nélkül és egyes számban álljon. Így a (13)-ban lehet szó 'reszelt almáról' is.

(13) Van alma a salátában.

(a) 'reszelt alma'(anyag)

$\exists x$ (m ALMA x & SALÁTÁBAN_VAN x)

(b) 'almadarabkák'

$\exists x \exists y$ (\wedge ALMA x & $y \tau$ x & SALÁTÁBAN_VAN y)

(c) 'egy egész alma'

$\exists x$ (ALMA x & SALÁTÁBAN_VAN x)

A (13) három olvasatot enged meg: az (a) jelentés az, hogy 'van olyan x , hogy x anyagi értelemben vett alma (m ALMA) és a salátában van'; a (b) jelentés az, hogy 'van olyan x és y , hogy x plurális (több elemből álló) alma (\wedge ALMA), y az x -nek anyagi értelemben vett része (τ) (sic!), és y a salátában van'; végül a (c) olvasat azt mondja ki, hogy 'van olyan x , hogy x (szinguláris, egy egész) alma és a salátában van'.

Link szerint egyes predikátumok által denotált halmazok nem csak atomokat (individuumokat) tartalmazhatnak, hanem individuumösszegeket (csoportokat) is (l. fentebb (11c) mondat). A (14a, b) mondatok a disztributív és kumulatív referencia közti különbséget mutatják: a disztributív predikátum (*vörös haja van*) csak atomokat fogad el az extenziójában, míg a kumulatív predikátum (*felvinni egy zongorát*) elfogad az atomok mellett csoportokat is. Ez utóbbi jelenséget Link kevert extenzióknak nevezi.

(14) (a) Tamásnak, Richárdnak és Haraldnak vörös haja van.

Distr (P) $\Leftrightarrow \forall x$ (Px \rightarrow At x)

(b) Tamás, Richárd és Harald felvittek egy zongorát az emeletre. P ($a \oplus b \oplus c$)

Ha P disztributív predikátum (l. 14a), akkor minden x , amelyre igaz P, atomi entitás.

A kumulatív olvasatú predikátum viszont – amit a (14b)-beli *felvinni egy zongorát az emeletre* predikátum példáz – elfogad individuumösszeget (csoportot) is argumentumként (pl. $a \oplus b \oplus c$), nemcsak pusztán individuumokat (pl. b).

3.4. Johannes Dölling elméletében a kategóriakényszerítések ún. kategóriaeltoló szabályok segítségével történnek. A kategóriaeltoló szabályoknak van az argumentumra és a predikátumra vonatkozó változata is (Dölling 1992: 73). A szer-

ző (1992: 68) egy olyan logikai nyelvet használ, amely logikai kategóriák közt nem tesz különbséget – azaz ilyen értelemben egykategóriás –, de melyben az entitások közti ontológiai kategóriabeli különbségeket speciális predikátumok, ún. kategóriapredikátumok fejezik ki. (A kategóriapredikátumok megfelelnek a fentebb a (8)-as táblázatban bemutatott ontológiai kategóriáknak.)

A (15)–(18)-as sémákban – l. Dölling (1992: 73–74) – a \underline{P} ontológiai kategóriákra utaló kategóriapredikátum-változó. Szigorú értelemben csak a (18a, b) kategóriaeltoló szabály, de a jelentéslevezetések bizonyos lépéseiben szükség van egyéb műveletekre is (pl. egy CSoport kategóriából plurális SZemély és szinguláris (egyes számú) SZemély kategória is levezethető, ezért szükség van egyes szám és többes szám operátorokra.¹⁰)

A (15a, b) kimondja, hogy ha x a P ontológiai kategória fajta plurális előfordulása (például SZemélyek), akkor az adott plurális kategóriapredikátumnak vannak olyan P részpredikátumai, amelyek az x -et alkotó atomi y -okra vonatkoznak. Például egy plurális SZemély (\wedge SZ) kategóriájú x entitás y atomi részei nem plurális (azaz szinguláris) SZemély kategóriájúak. A (15a, b) egy mondatban egy plurális kategóriájú argumentum ($\lambda x: \wedge \underline{P}x$), illetve predikátum ($\lambda P: P \subseteq \underline{P}$) disztributív olvasatát állítja elő.

- (15) (a) **DISZTR1:** $(\lambda x: \wedge \underline{P}x)(\lambda P: P \subseteq \underline{P})(\forall y: y \text{ AT} \sqsubset x) [Py]$
 (b) **DISZTR2:** $(\lambda P: P \subseteq \underline{P})(\lambda x: \wedge \underline{P}x)(\forall y: y \text{ AT} \sqsubset x) [Py]$

A (16a, b) előállítja egy P kategóriájú kategóriapredikátum atomi individuumokra vagy plurális individuumokra vonatkozó megfelelőjét (pl. a CSoport kategóriából előállítunk egy darab (szinguláris) vagy több darab (plurális) konkrét CSoportot ($\lambda x: \textcircled{C}Sx$ vagy $\lambda x: \wedge CSx$).

- (16) (a) **SZING:** $(\lambda P: P \subseteq \underline{P})(\lambda x: \textcircled{P}x) [Px]$
 (b) **PLUR:** $(\lambda P: P \subseteq \underline{P})(\lambda x: \wedge \underline{P}x) [Px]$

A (17)-es szabálynak az a szerepe, hogy ha egy szó alapesetben több ontológiai kategóriához, azaz kategóriák uniójához tartozik (pl. *iskola*_{IF∪TF}), akkor ez az ún. specifikáló szabály kiválasztja a szóval társított egyik kategóriát, és ezáltal elérjük, hogy az adott szó egyetlen ontológiai kategóriához tartozzon.

- (17) **SPEC:** $(\lambda P: P \subseteq \underline{P}_1 \cup \dots \cup \underline{P}_m)(\lambda x: \underline{P}_i x) [Px]$

Az elmélet a kategóriák közti relációkat (l. ALKOTJA, ASSZOCIÁLVA VAN stb.) egy \underline{R} relációváltozó formájában jelzi a (18a, b) kategóriaeltoló sémákban. A \underline{P}_1 és \underline{P}_2 diszjunkta ontológiai tartományokra utaló kategóriapredikátum-változók.

- (18) (a) **ELTOLÓDÁS 1:** $(\lambda x: \underline{P}_1 x)(\lambda P: P \subseteq \underline{P}_2)(\exists y: y \underline{R} x) [Py]$
 (b) **ELTOLÓDÁS 2:** $(\lambda P: P \subseteq \underline{P}_1)(\lambda x: \underline{P}_2 x)(\exists y: y \underline{R} x) [Py]$

¹⁰ A CSoportból szinguláris SZemélyre asszociálhatunk például *Az Egyetem irt nekem* mondatban, míg plurális SZemélyre *A diákok egy csapat* mondatban.

A (18a) egy P_1 ontológiai kategóriájú x főnevet (pl. Intézmény) eltol egy vele R relációban álló (például VELE ASSZOCIÁLT), P_2 ontológiai kategóriájú y entitásba (pl. SZemélyek) egy P_2 kategóriájú főnévi argumentumot váró P predikátum (például 'elutazott') mellett. Így *Az iskola elutazott* mondatban az *iskola* alapesetben (Intézményfajta \cup Tárgyfajta) kategóriájú; míg az *elutazott* predikátum SZ (SZemély) argumentumot kíván: ekkor a predikátum az Intézménnyel valamilyen R relációban levő SZemélyekre tolja el az *iskola* szó jelentését (részletesebben l. alább).

Míg a (18a) kategóriaeltoló séma a főnévi argumentum ontológiai kategóriáját tolja el olyan esetekben, ha egy más ontológiai kategóriájú argumentumot kívánó predikátum mellett áll, addig a (18b) séma – a (18a)-val pontosan ellentétes irányban hatva – a predikátumot változtatja meg. Általa egy, P_1 ontológiai kategóriájú főnévi argumentumot váró predikátumból egy P_2 kategóriájú főnévi argumentumot kívánó predikátumot nyerünk. Például *A diákok egy csapat* mondatban az 'a diákok' kifejezés plurális SZemély kategóriájú, a 'csapatnak lenni' összetevő CSoport kategóriájú: itt a 'csapatnak lenni' predikátum jelentése tolódik el úgy, hogy elfogadjon plurális SZemély (\wedge SZ) kategóriájú főnévi argumentumot.

Röviden a következőképpen foglalhatjuk össze a döllingi levezetést: alapesetben minden főnév Fajta kategóriájú (pl. CSoportfajta). Az első lépésben előállítjuk ennek a Példányát (pl. CSoport). Ezután ha olyan a szó, hogy alapesetben több kategóriához is tartozik (pl. *iskola* – Intézmény \cup Tárgy), akkor a (17)-es szabály segítségével specifikáljuk a jelentést az egyik kategóriára (pl. Tárgy). (Ha nem ilyen a szó, akkor ez a lépés kimarad.) Végül a metonimikus kiterjesztések következnek a (18a, b) sémák alapján.

Dölling (1992: 76) egyik (átfogalmazott) példája illusztrálja az elmélet működését. A következő formulákban a δ határozottsági operátor (l. határozott névelő), a $^{\circ}$ I pedig szinguláris (egyes szám) operátorral ellátott Intézmény kategória (l. egyes számú szóalak), mely operátorokat külön lépéssel kellene ugyan bevezetnünk, de jelen példában az kategóriaváltás szempontjából nincs fontos szerepük.

(19) *Az iskola elutazott.* [$_N$ iskola], *iskola*_{IF \cup TF}

PÉLDÁNYA:

(λy : (IF \cup TF) y) (λx : (I \cup T) x) [x PÉLDÁNYA y -nak] \Rightarrow

\Rightarrow [$_N$ iskola], (λx : (I \cup T) x) [x PÉLDÁNYA iskolának]

SPEC:

(λP : $P \subseteq$ (I \cup T)) (λx : I x) [Px] \Rightarrow

\Rightarrow [$_N$ iskola], (λx : I x) [x PÉLDÁNYA iskolának]

ELTOLÓDÁS I:

[(λx : I x) (λP : $P \subseteq \wedge$ SZ) ($\exists y$: y ASSZOCIÁLVA VAN δ ((λx : $^{\circ}$ I x) [x PÉLDÁNYA iskolának]) (ELUTAZOTT y) \Rightarrow

\Rightarrow ($\exists y$: y ASSZOCIÁLVA VAN δ ((λx : $^{\circ}$ I x) [x PÉLDÁNYA iskolának]) (ELUTAZOTT y)¹¹

¹¹ A 3. lépésben a következményjel előtti rész saját formalizálás Dölling (1992: 75) egy másik példája (*Man set foot on the Moon*) alapján.

Az első lépésben a fajtából előállítottuk annak egy példányát (Intézményfajta \cup Tárgyfajta \Rightarrow Intézmény \cup Tárgy), a második lépésben ezt az összetett kategóriát specifikáltuk az egyik kategóriára (Intézmény \cup Tárgy \Rightarrow Intézmény). A harmadik lépésben az Intézményt mint ontológiai kategóriát a SZemély-argumentumot kívánó predikátum hatására eltoltuk egy vele asszociált y entitásra, amely plurális individuum (\wedge SZemély).

3.5. Hogyan is értékelhetjük Dölling rendszerét? A most bemutatott elmélet nemcsak a bierwischi elmélettel kapcsolatban másodikként említett problémára (a jelentések közti levezetettségi viszonyok szabályok segítségével történő leírására) reagál, hanem az elsőként említett hiányosságra, azaz a levezetés többlépcsőssé tételére is. Az elmélet érdekes módon a Bierwischnél egy lépésben levezethető nem metaforikus jelentéseket is több lépésben vezeti le. Például az *iskola* szónál az 'intézmény' és 'épület' (Tárgy) jelentést két lépésben kapjuk meg: a Fajta kategória instanciálása (példánnyá alakítása) után specifikálnunk kell még az ontológiai kategóriát, hogy megkapjuk ezeket az olvasatokat. A metonimikus kiterjesztés lehetősége már lényegében megegyezik a Bibok Károly, Kiefer Ferenc és Pethő Gergely által is használt metonimikus levezetéssel.

Vladimir Borschev és Barbara Partee (2001) szerint Dölling elmélete – például a James Pustejovsky-féle Generatív Lexikkal összehasonlítva – viszonylag sikeresebben integrálja a nyelvi és nem nyelvi tudást a jelentéségyértelműsítés során: Pustejovsky ugyanis a lexikai egységek szerkezetében keresi a típuskikényszerítést megalapozó információkat, míg Dölling az ontológiai tartományokról tárolt tudásunk szerkezetében, amely tudás lehetővé teszi a lexikai egységek csoportosítását.¹²

Mi ebben egyetértünk Borschev és Partee értékelésével, de egy gyakorlati és egy elméleti kérdés azért felvethető Johannes Dölling rendszere kapcsán. A gyakorlati kérdés az, hogy inkompatibilis fajtájú predikátum és argumentum találkozásakor mi dönti el, hogy „melyik az erősebb”? Dölling (1992 és 1994) példáinak többségében a predikátum hasonítja magához az argumentum típusát, így ez látszik a tipikusabb esetnek. (Voltaképpen csak egy példát ír a szerző (1992: 75) az ellenkező esetre: *A diákok egy csapat* – l. fentebb). Az elméleti kérdés pedig az, hogy milyen árat is fizetett Dölling a klasszikus bierwischi elmélet átalakításáért? A fizetett árat jól összegzi Pethő Gergely (2001: 208): Dölling egyrészt a kategóriakikényszerítést betette a szemantikai rendszerbe, felszámolva ezzel a fogalmi (konceptuális) szint autonómiáját, másrészt a lexikai egységek ontológiai kategóriákhoz kapcsolásával elszegényítette az alulspecifikálás eszközt.

4. Összegzés

Jelen cikkben a klasszikus kétszintű konceptuális szemantikának a szakirodalomban felvetett két hiányosságával foglalkoztam. Az első hiányosság az volt, hogy még a kétszintű konceptuális szemantika elméletében legrégebb óta vizsgált példaszavak (l. *iskola*) jelentései sem vezethetők le több szerző szerint egy lépésben a feltétele-

¹² A Generatív Lexikon elméletében négy darab (tehát véges számú) komponens, ún. kvále segítségével történik a főnevek jelentésével kapcsolatos típuskikényszerítések levezetése. Ezeket a komponenseket az adott főnevek szótári reprezentációjában adják meg. Például ilyen komponens a CÉL-kvále: az adott főnév által jelölt entitás „célja”. Egy *könyv* célja az olvasás, így például a *Mari elkezdte a könyvet* mondat átértelmezhető úgy, hogy 'Mari elkezdte a könyv olvasását' (vö. Pustejovsky 2002: 565–70; Trón 2002: 295–300).

zett alulspecifikált reprezentációkból. Ehelyett kimutatható, hogy bizonyos olvasatok az adott szó egy, már specifikált jelentéséből jönnek létre metonimikus jelentéskiterjesztéssel. Ezt a fent bemutatott új irányokat képviselő szerzők mindegyike észrevette, ezért már kész tényként kezelhetjük, hogy az eredeti modell több-
lépcsőssé tétele mára megtörtént (bár nem egységes módon).

Az eredeti modell másik továbbfejlesztési irányát a szó szerinti (nem metaforikus) jelentések közti „levezetettségi” viszonyok szabályokba foglalása jelenti. Specifikált jelentésből egy másik specifikált jelentés levezetettsége gyakran metonimikus kiterjesztéssel magyarázható. A metonimikus kiterjesztések ontológiai kategóriákon alapuló rendszerbe foglalását kísérte meg Johannes Dölling más szerzők (például Godehard Link) elméleteinek a felhasználásával, a 90-es évek elejétől kezdődően. Dölling elmélete a magyar nyelvű szakirodalomban eddig részleteiben nem volt bemutatva, de ezen hiány pótlására jelen cikk önmagában még nem elegendő. Szükség van további vizsgálatokra, ezen belül elsősorban magyar nyelvi anyagon való szélesebb kipróbálásra. Ezen az úton elindulva a szakdolgozatomban kipróbáltam a döllingi rendszert a magyar *szem* 'érezkszerv' főnévvel kapcsolatos többértelműségek leírásában, miközben több magyar testi kifejezést – köztük az említett *szem*-et is – elemeztem a kétszintű konceptuális szemantika e cikkben is felvázolt Pethő Gergely-féle változata alapján. Arra a következtetésre jutottam, hogy az ontológiai kategóriák döllingi rendszere finomításra szorul, de kiegészítésekkel és a kategóriaeltoló szabályok változatlan formában történő meghagyásával ez az elmélet is hatékony leírási módot jelent az általam vizsgált *szem* főnév – és valószínűleg a többi magyar testi kifejezés – jelentésleírásában.

HIVATKOZÁSOK

- Bibok Károly 1994: *Szöszemantika: elméleti kérdések és elemzések*, kandidátusi értekezés, Szeged.
- Bibok Károly 2003: A szójelentés lexikai pragmatikai megközelítése, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20, 37–77.
- Bierwisch, Manfred 1983: Semantische und konzeptuelle Repräsentation lexikalischer Einheiten, in Růžička, R. – Motsch, W. szerk.: *Untersuchungen zur Semantik. Studia Grammatica* 22, Berlin, Akademie-Verlag, 61–99.
- Borschev, Vladimir–Barbara H. Partee 2001: Genitive modifiers, sorts, and metonymy, *Nordic Journal of Linguistics* 24/2, http://www-unix.oit.umass.edu/~partee/docs/genitive_modifiers.pdf
- Dölling, Johannes 1992: Polysemy and sort coercion in semantic representations, in Bosch, P.–Gerstl, P. szerk.: *Discourse and Lexical Meaning*. Proceedings of a Workshop of the DFG Sonderforschungsbereich 340, November 30th–December 1st, Stuttgart, 61–78.
- Dölling, Johannes 1993: Commonsense ontology and semantics of natural language, *Zeitschrift für Sprachtypologie und Universalienforschung* 46/2, 133–41.
- Dölling, Johannes 1994: Semantic sorts and systematic ambiguity, in Robering, K. szerk.: *Sorten, Typen und Typenfreiheit. Probleme der Klassifikation*

- semantischer Einheiten* (Working Papers in Linguistics 30), Technische Universität Berlin, Institut für Linguistik, Berlin, 57–85.
- Dölling, Johannes 2000: Formale Analyse von Metonymie und Metapher, in Eckardt, Regine–Klaus von Heusinger szerk.: *Meaning change – Meaning Variation* (Arbeitspapiere des Fachbereichs Sprachwissenschaft 106), Universität Konstanz, Konstanz, 31–54.
- Geeraerts, Dirk–Stefan Grondelaers 2002: Structuring of word meaning I, An overview., in Alan D. Cruse–Franz Hundsnurscher–Michael Job–Peter Rolf Lutzeier szerk.: *Lexikologie. Lexicology*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 304–18.
- Kiefer Ferenc 1989: A jelentéskutatás újabb irányzatai, *Magyar Nyelv* 85, 257–71.
- Kiefer Ferenc 2000: *Jelentélmélet*, Budapest, Corvina Kiadó.
- Link, Godehard 1983: The logical analysis of plurals and mass terms: A Lattice-theoretical Approach, ugyanez: in Portner, P.–Partee, B. H. szerk.: *Formal semantics. The essential readings*, Oxford (UK), Malden (USA), 2002, 127–46.
- Löbel, Elisabeth 2002: The word class 'Noun', in Alan D. Cruse–Franz Hundsnurscher–Michael Job–Peter Rolf Lutzeier szerk.: *Lexikologie. Lexicology*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 588–97.
- Pethő Gergely 1998: A *száj* szó jelentésének kognitív szemantikai leírása, *Folia Uralica Debreceniensia* 5, Debrecen, 133–202.
- Pethő Gergely 2001: What is polysemy? – A survey of current research and results, in Németh T. Enikő–Bibok Károly szerk.: *Pragmatics and the Flexibility of Word Meaning*, Amsterdam, Elsevier 175–224.
- Pethő Gergely (előkészületben): A főnevek polyszemiája.
- Pustejovsky, James 2002: Syntagmatic processes, in Alan D. Cruse–Franz Hundsnurscher–Michael Job–Peter Rolf Lutzeier szerk.: *Lexikologie. Lexicology*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 565–570.
- Trón Viktor 2002: Metonímia, in Kálmán László–Trón Viktor–Varasdi Károly szerk.: *Lexikalista elméletek a nyelvészetben*, Budapest, Tinta könyvkiadó, 291–311.
- Varasdi Károly 2002: Konceptuális reprezentációk a lexikonban, in Kálmán László–Trón Viktor–Varasdi Károly szerk.: *Lexikalista elméletek a nyelvészetben*, Budapest, Tinta könyvkiadó, 255–274.

NEW TENDENCIES IN TWO-LEVEL SEMANTICS FROM THE POINT OF VIEW OF NOMINAL POLYSEMY

BALÁZS SZILÁRD

This paper gives a summary of the changes and development that took place in the last 20 years concerning the theory of two-level semantics (cf. Bierwisch 1983).

Two-level semantics is a modularist cognitive semantic theory. Its main idea is that the semantic representations of words are radically underspecified. When interpreting an utterance, first its underspecified semantic representation is constructed based on the semantic representations of words and its syntactic structure, which is later modified by the conceptual system providing the conceptual representation of the utterance that contains specified word meanings. Conceptual shift plays an important role in this system determining the concept the noun expresses in a specific sentence.

The present paper pays special attention to the treatment of nominal ambiguities and the conceptual shift on the basis of related works discussing or using the system of two-level semantics (Bibok 1994, 2003; Dölling 1992, 1994, 2000; Kiefer 2000 and Pethő 1998, 2001). While in the original system of Bierwisch (1983) word-meanings were always specified in one step, now there is also an alternative solution that derives a specified word meaning not from the underspecified semantic representation, but from an already specified conceptual representation by using metonymic shift.

Another change in the theory is also connected to metonymy. While in the case of conceptual shift the word meaning is shifted to a concept already associated with the word, metonymic shift does not indicate such a preliminary connection between the initial and final meaning. For instance, Johannes Dölling (1992) gives an answer to the question how a meaning derived by metonymic shift is related to the initial meaning. He uses a predefined ontological category grid and sort coercion (type coercion) operations to treat metonymic extensions as sort coercion in a formal system.

As a conclusion, the theory of two-level semantics has become more efficient by the use of multiple stage meaning derivation, that is, combination of conceptual and metonymic shift, and, on the other hand, this theory can formalize metonymy by connecting it to the tool of sort coercion in a more elegant way.